

**SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE COMUNICĂRI „ȚARA BĂRSEI”
„ÎNVĂȚĂMÂNT ȘI EDUCAȚIE ÎN SECOLELE XIX-XX”**

Ana-Maria ROMAN-NEGOI

**RIDICAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ROMÂNESC
DIN TRANSILVANIA LUMINILOR.
COORDONATELE DIRECTORATULUI LUI GHEORGHE ȘINCAI**

Résumé: La création du système éducationnel roumain de Transylvanie, uniate et ensuite orthodoxe, a fait l'objet d'un programme à long terme ayant conjugué l'effort des autorités impériales centrales avec celui des autorités locales provinciales, dans le but de trouver le même dénominateur entre les termes de la loi et les réalités territoriales. Un rôle significatif a été joué, dans ce cadre, par les proviseurs, les fonctionnaires de l'Empire appelés à accueillir et à mettre en application les exigences et les réglementations législatives impériales, subordonnées à l'objectif d'uniformisation promu par la Cour de Vienne. Illuministe par formation et accomplissements, Gheorghe Șincai a associé son nom à ce processus complexe d'édification du système scolaire transylvain dont on mettait les bases et l'on imprimait, à cette époque des changements majeurs, une ligne d'évolution en accord avec des réglementations législatives précises. Nous retrouvons Gheorghe Șincai dans les ouvrages d'historiographie roumaine en tant que fondateur de 300 écoles. Au-delà des contradictions historiographiques concernant les chiffres véhiculés à la longue, la présente étude essaye de déplacer l'accent sur le côté qualitatif de son directorat, sur les problèmes rencontrés, en vue de réaliser un profil réaliste d'un fonctionnaire impérial intégré dans un système surpris à ses débuts.

Integrarea Transilvaniei în structurile Imperiului Habsburgic, la finele secolului al XVII-lea, a constituit un proces de durată, care a avut consecințe vizibile în domeniul dintre cele mai variate: administrație, structuri socio-economice, religioase și, nu în ultimul rând, în structurile școlare. Ca instituție, școala a constituit cu precădere din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea un pilon de susținere și un canal eficient de implementare a noii politici de stat, care a urmărit în mod constant educarea uniformă a supușilor în vederea asigurării coeziunii Imperiului. Edificarea sistemului educațional românesc din Transilvania, unit și mai apoi ortodox, a făcut obiectul unui program pe termen lung, care a conjugat efortul autorităților imperiale centrale cu acela al autorităților locale provinciale, în încercarea de aflare a unui numitor comun între litera normei și realitățile din teritoriu. În cadrul acestui efort, un rol semnificativ a fost jucat de către directorii de școală, funcționari imperiali, chemați să răspundă și să pună în aplicare cerințele și reglementările legislative imperiale, toate subordonate obiectivului de uniformizare promovat de Curtea de la Viena.

Illuminist prin formație și realizări, Gheorghe Șincai și-a asociat numele de complexul proces de construcție a sistemului școlar românesc din Transilvania, căruia, în acest timp al marilor schimbări, i se puneau bazele și i se imprima o linie de evoluție în acord cu reglementări legislative precise. Pe aceste coordonate, Șincai este regăsit în paginile de istoriografie ca întemeitor a 300 de școli. Dincolo de contradicțiile istoriografice în legătură cu cifrele vehiculate de-a lungul timpului, studiul de față urmărește deplasarea accentului către latura calitativă a perioadei directoratului său, către problemele cu care s-a

confruntat și cărora a încercat să le găsească un răspuns, în vederea conturării unui profil realist, ca funcționar imperial integrat unui sistem aflat la început de drum.

Pătrunderea în hățișurile sistemului educațional la românii din Transilvania ne-am propus să o realizăm progresiv, cu intenția de a surprinde starea de ambiguitate, reprezentativă pentru prima jumătate a secolului al XVIII-lea, căutățile politicii imperiale în încercarea de a pune pe picioare un sistem și apoi de a-i reglementa, din mers, imperfecțiunile și, în final, analizarea momentului când deja putem vorbi de un învățământ încheiat, moment care îl are ca protagonist pe Gheorghe Șincai.

Pentru prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Transilvania avea un învățământ instituționalizat organizat, condus și controlat de cler, de confesiunile religioase care existau și funcționau în acea vreme: ortodoxă, greco-catolică, romano-catolică, calvină, luterană și unitariană¹. Ca atare, instituțiile școlare trebuiau să deservească interesele categoriilor sociale aparținătoare confesiunilor respective, căci ele le întrețineau, cu sau fără ajutorul statului habsburgic. Privit în ansamblu, învățământul transilvănean de la mijlocul secolului Luminilor poate fi apreciat unitar doar prin caracterul său confesional, întrucât apartenența unei instituții școlare la o anumită Biserică însemna nu numai o delimitare religioasă sau chiar o delimitare etnică-națională, dar și un alt sistem de organizare, un alt plan de învățământ, alte programe și manuale școlare, care generau diverse niveluri de dezvoltare și creau alte grade de funcționalitate socială.²

În ceea ce privește situația învățământului românesc din Transilvania, aceasta este una precară, caracterizată de conviețuirea vechiului învățământ bisericesc ortodox cu acela al noii confesiuni greco-catolice. Un șir lung de factori condiționează evoluția: lipsa unui caracter instituționalizat al învățământului românesc, lipsa unor cadre pregătite după standarde clare, perpetuarea unei educații susținute prin preoți, călugări și cantori, fragilitatea procesului de construcție a unui sistem școlar coerent.³ Școlile mănăstirești sunt cele care, în prima jumătate a secolului, suplinesc lipsa unui învățământ românesc laic, organizat, iar școlile catolice sunt o alternativă, accesibilă însă unui segment redus al populației românești. Știința de carte se reducea în principal la cititul cărților bisericești, cântări religioase și însemna mai puțin însușirea cunoștințelor de scris⁴ în condițiile în care instrucția preoților români era și ea una precară. Nu se poate vorbi, așadar, despre școala românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea ca despre un loc organizat, o structură funcțională. Carențele acesteia cristalizează imaginea unui învățământ românesc nesudat, care nu oferă prea mari perspective de continuitate.

Toate acestea au reprezentat probleme care și-au găsit locul în politica imperială, mai întâi a Mariei Tereza și apoi a lui Iosif al II-lea, care s-au orientat în principal către organizarea riguroasă a învățământului elementar, a școlilor sătetești, ca bază a educației, ca liant al Imperiului multinațional. Construită pe concepția *die Schule ist bleibt ein Politicum*, restructurarea educației a constituit parte integrantă a reformei administrativ-politice, evoluând în același ritm cu ea.⁵

Pașii vizibili în direcția unei organizări planificate, sistematizate a învățământului se fac la jumătatea secolului, deschiderea Școlilor de la Blaj⁶ având semnificația unei salvări a românilor de la pericolul alunecării într-o ignoranță definitivă. Școlile de la Blaj sunt prima investiție serioasă a Imperiului în direcția punerii pe picioare a unui sistem educațional care să producă cadre la standarde fixate de rigorile imperiale. De la jumătatea secolului al XVIII-lea, organizarea nouă a învățământului va tinde progresiv, în spiritul ideilor iosefine, să formeze un învățământ generalizat și unitar, susținut material din două

¹ Stanciu 1977, p. 201.

² Chiorean 2006, pp. 71-83.

³ Mălinaș 1984, p. 27. Pentru o analiză detaliată a subiectului, bazată pe cercetări recente, vezi Miron 2004.

⁴ Bunea 1902, p. 363; Pușcariu 1897, pp. 83-84.

⁵ Cămpian 2004, p. 69.

⁶ Pentru subiectul Școlilor de la Blaj vezi Mârza 1978, *Școală și națiune*; Bunea 1902, pp. 362-368.

direcții (din fonduri imperiale și prin implicarea comunității), care să corespundă noilor obiective orientate spre laicizare, spre formarea unui spirit practic.

Gheorghe Șincai și-a început activitatea la Blaj în anul 1780 în contextul acestei ofensive oficiale a promovării elementului laic în viața publică, a preocupărilor autorităților imperiale pentru rezolvarea problemelor organizatorico-financiare în legătură cu învățământul românesc. Urcarea treptelor ierarhice, de la catehet până la director al școlilor greco-catolice⁷ din întreaga dieceză, i-a deschis lui Șincai câmp larg unei activități didactice bogate, acesta încadrându-se în al doilea val al reformelor școlare vieneze, care poartă amprenta lui Ignaz von Felbiger⁸. Sunt cunoscute în istoriografia românească treptele parcurse de Șincai până la funcția de director, contradicțiile care există fiind în legătură cu anul la care se face numirea.⁹ Funcția de director, deși deținută din anul 1782, nu beneficiază de recunoaștere oficială, element esențial care îl scoate din ambiguitatea administrativ-financiară abia în anul 1784, când pe versoul unui răspuns al Guvernului la un memoriu înaintat de Gheorghe Șincai, acesta notează: „[...] fui confirmatus director”¹⁰.

Correspondența lui Șincai, pe toată durata mandatului său, lasă să se întrevadă hățișurile unui sistem birocratic care își avea deficiențele sale, pe care autoritățile încercau să le remedieze din mers: echivocul atribuțiilor, nedepartajarea totală a funcțiilor laice de cele ecleziastice¹¹ și prioritățile acordate școlilor catolice¹². Principalele probleme care transpar din această corespondență (scrisori și rapoarte din anii 1782, 1784, 1785, 1786, 1787, 1790), adresată în principal directorului general al școlilor din Transilvania, Mártonfi József, și autorităților guverniale de la Sibiu sunt de ordin material și administrativ¹³: oficializarea numirii în funcție, salarizarea conform funcției de director, lipsa spațiilor, a materialelor didactice, recuperarea unor sume de bani cheltuite în timpul inspecțiilor, adaptarea măsurilor imperiale la realitățile din teritoriu în problema salarizării învățătorilor, propuneri pentru adaptarea școlilor românești la introducerea limbii germane ca limbă oficială¹⁴. Lipsa unor reglementări clare în privința salarizării și a spațiilor de locuit, conflictele cu călugării blăjeni pe fondul politicii antimonahale a lui Iosif al II-lea, realitățile din teritoriu, care cu greu se puteau adapta unor reglementări teoretice oficiale, scurtcircuitarea comunicării survenite între autoritățile locale – guvernul de la Sibiu – și cele imperiale sunt probleme¹⁵ cu care Șincai s-a confruntat pe toată durata mandatului său.

⁷ Tomuș 1965, pp. 46-54.

⁸ Pentru evoluția programului imperial de reformă în domeniul educației vezi Protopopescu 1966, pp. 14-25.

⁹ A se vedea pentru acest subiect: Albu 1944, p. 251; Protopopescu 1966, p. 180; Tomuș 1965, p. 50; Bârlea 1948, p. 418; Mălinaș 1984, p. 130; Stanciu 2003, p. 135. Opiniile istoriografice majoritare acceptă anul 1782 ca dată la care Șincai îndeplinește, pe lângă funcția de catehet, și pe aceea de director al școlilor din dieceză, o funcție care deja presupunea atribuții organizatorico-administrative sporite, dar care era retribuită conform statutului de călugăr. Acest lucru se schimbă abia în anul 1784, dată de la care retribuirea lui Șincai se face conform statutului de director, prevăzută în reglementările imperiale.

¹⁰ Tomuș 1965, p. 54.

¹¹ Conform Rescriptului imperial din 12 decembrie 1781, directorul școlilor primare din dieceza Făgărașului primea un salariu de 150 de florini (ulterior, acesta ajunge la 300 de florini), iar locuința și hrana erau asigurate de Episcopie, situație ce va duce în timp la tensiuni între directorul Șincai, în calitate de funcționar și reprezentant al statului, și episcopul de la Blaj, care păstra o influență consistentă în luarea deciziilor de ordin administrativ. A se vedea, în acest sens, corespondența în problema locuinței pentru el și pentru cei trei învățători ai școlii primare de la Blaj, în Tomuș 1965, pp. 49-61; Protopopescu 1966, p. 184.

¹² În timpul începuturilor de organizare a învățământului primar unit, în deceniul 8 al secolului al XVIII-lea, deja în toate parohiile catolice funcționau școli. Protopopescu 1966, p. 63.

¹³ Studiarea corespondenței lui Șincai în probleme de învățământ s-a făcut prin prisma următoarei bibliografii de specialitate: Albu 1944, pp. 254-258; Protopopescu 1966, p. 182; Tomuș 1966, pp. 58-63.

¹⁴ Ca reacție la intențiile împăratului Iosif al II-lea, de introducere a limbii germane ca limbă oficială (11 mai 1784), Șincai înaintează, la 9 iulie 1787, Guvernului un raport în această privință, propunând fie schimbarea profesorilor, fie mutarea școlilor din Blaj în centre săsești (Gimnaziul la Sibiu sau Meiaș, iar Școala normală la Sebeș). Tomuș 1965, p. 85; Stepan 1973, pp. 192-197.

¹⁵ A se vedea în acest sens opiniile istoriografice în problema anului întemeierii celor 12 școli primare pentru care se alocă fonduri de stat. Aceste opinii variază între anul 1782 și 1784. Albu 1944, pp. 204-205; Protopopescu 1966, p. 64; Bârlea 1948, pp. 58-59; Tomuș 1965, p. 59; Mălinaș 1984, p. 120. Alegerea satelor este incredințată episcopului de Făgăraș, Ioan Bob, iar în anul 1786, în locul satului Sad și al orașului Târgu Mureș s-au ales Ocna Sibiului și Reghin. Lucia Protopopescu oferă în lucrarea sa lista detaliată a localităților și a sumelor alocate pentru fiecare școală.

În istoriografia românească, un subiect aparte l-a constituit problema numărului de școli înființate de Șincai, discuțiile în jurul cifrei de 300 de școli ridicate în timpul directoratului său constituind o problema care nici la ora actuală nu și-a găsit un răspuns definitiv. În acord însă cu principiul formulat de Pompiliu Teodor, cifra cea mai sigură este cea pentru care există dovezi și vom puncta sintetic aspectul numeric legat de școlile existente și nou-înființate în aceasta perioadă.

Pentru începutul carierei de director, documentele vorbesc despre un număr de 12 școli înființate în anul 1782, prin ordin imperial. Chiar dacă întâlnim contradicții istoriografice în legătură cu anul de înființare (anul 1782 sau anul 1784)¹⁶, opiniile sunt unanime în ceea ce privește numărul școlilor, Lucia Protopopescu oferind în lucrarea sa, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Transilvania*, lista detaliată cu numele localităților unde urmau a fi deschise școlile unite, sumele alocate pentru fiecare școală în parte, precum și schimbările care au survenit în alegerea localităților, sarcină încredințată episcopului Ioan Bob. Pentru perioada 1784-1786, informații importante ne parvin din actele Guberniului Transilvaniei: pentru anul 1784 sunt menționate 126 de școli triviale catolice săsești, secuiești și maghiare, 12 școli elementare românești unite supravegheate de stat și nicio școală elementară românească ortodoxă recunoscută oficial, chiar dacă aceste școli funcționau.¹⁷

Pentru anul 1786, un raport al directorului general Mártonffi, care urmărește situația școlilor elementare de stat, sunt amintite 18 școli unite cu organizare de stat care funcționează într-o clădire bună și 17 clădiri rele și 14 școli fără organizare de stat care funcționează în 14 clădiri rele, într-un total de 32 de școli.¹⁸ Datele pe care le-am avut în vedere în această perioadă nu au inclus școlile grănicerești, care au beneficiat de un alt statut și o susținere financiară distinctă. Pentru anul 1790 avem la dispoziție un raport al lui Gheorghe Șincai, care oferă indicii despre 27 de școli din comitatul Târnavelor și 30 de învățători pentru care s-au eliberat certificate standardizate după normele imperiale (formular unic, redactat în limba latină, semnat și parafat)¹⁹, învățători puși sub supraveghere în condițiile în care nu și-au îndeplinit îndatoririle pedagogice. Aceste școli nu participau la fondul școlilor naționale, dar au primit organizarea ca școli de stat.

În opinia noastră, cifra de 300 de școli elementare unite pentru finalul secolului al XVIII-lea în Principatul Ardealului, în interpretarea „școlile s-au ridicat până la 300”, nu reprezintă o cifră imposibilă, chiar dacă situațiile ambigue din teritoriu încă persistau la finalul veacului: dualitatea preot-dascăl, școli care funcționează temporar și care nu reprezintă încă o structură funcțională solidă, lipsa unui act pedagogic generalizat în mediul rural care să se ridice la standardele cerute prin politica imperială, dificultățile organizatorice și financiare cu care se confruntau autoritățile locale și imperiale în problema ridicării de noi școli, a formării unui corp pedagogic omogen. În lipsa unor noi mărturii documentare și raportându-ne direct la situația din teritoriu la finalul veacului al XVIII-lea, la hățșurile sistemului birocratic din care făcea parte și Gheorghe Șincai, devine greu să acceptăm că aceasta cifră, mult vehiculată în istoriografia românească, ar putea reprezenta o realitate revendicată printr-un efort singular. O abordare mult mai realistă pe acest subiect o datorăm lucrărilor de istoria învățământului, care l-au prezentat pe Șincai ca pe un funcționar care a acționat din interiorul sistemului și care a beneficiat de sprijinul autorităților locale, laice și ecleziastice deopotrivă, în îndeplinirea obiectivului de ridicare a învățământului românesc unit din Ardeal.²⁰

Aportul de necontestat al directoratului lui Șincai este legat de aspectul calitativ al perioadei în care acesta și-a exercitat funcția. În atribuțiile sale intrau: redactarea manualelor școlare, inspecțiile școlare, administrarea sistemului în vederea bunei funcționări. *Elegia* lasă să se întrevadă că, mai întâi de toate,

¹⁶ Protopopescu 1966, p. 64; Mălinaș 1984, p. 120; Albu 1944, p. 204; Tomuș 1965, p. 59.

¹⁷ Protopopescu 1966, p. 67.

¹⁸ Protopopescu 1966, p. 81.

¹⁹ Popa 1932, p. 225; Albu 1944, p. 258; Tomuș 1965, pp. 60-61.

²⁰ Câmpeanu 2000, p. 214.

această misiune de conducere a vizat aspectul calitativ al învățământului românesc.²¹ Șincai se întoarce la Blaj în anul 1780, marcat de timpul petrecut la Viena, de contactul cu o lume laică, cu o politică nouă care îi așează în față noi opțiuni. Corespondența cu Congregația *De Propaganda Fide* din perioada 1780-1784 lasă să se întrevadă gama preocupărilor fostului alumn al Colegiului, care își amână în mod deliberat acceptarea sacerdoțiului²²: „[...] *Din cauza greutăților muncii pe care o îndeplinesc, pentru un timp, mi s-a îngăduit de către Episcopul meu să nu mă introduc în rânduielile Sacre, mai înainte ca să fi dus la bine și la dorita rânduială metoda didactică, pentru ca nu cumva, împovărat de prea multe, să devin nepotrivit pentru cele de trebuincioase*”²³.

Din această perioadă datează eforturile sale de redactare a manualelor școlare, instrumente principale care au constituit baza unui învățământ organizat. Manualele lui Șincai²⁴ – *Prima principia latinae grammatices* (1783, a doua ediție a lucrării apare tot la Blaj în anul 1785), *A. B. C. sau Alphavit pentru folosul și procopsala școalelor celor normalesci a neamului roamnesc*, numit și *Abecedarul cel Mare* (1783, reeditat în 1788 la Sibiu), *Catehismul cel Mare*, (Blaj, 1783), *Îndreptare către Aritmetică, înțaița parte* (1785)²⁵ sunt rezultatele muncii funcționarului care a coexistat cu istoricul, ale unei munci care a urmărit recuperarea decalajului existent la nivelul structurilor funcționale ale educației:

„[...] *Scos-am a mele Principi, Gramatica limbii comune
Și, după Normă am scos două Alfabete apoi.
Iară doctrina lui Cristi am redat-o pe larg, cum nu fusese
Cartea aceasta nicicând dată așa la români
O Aritmetică bună lipsea din palestre străbune;
Chiar și pe ea mă sili nouă a o izvodî*”²⁶.

Sunt lucrări practice, traduceri, adaptări care, deși nu au un caracter original²⁷, dovedesc disponibilitatea intelectuală și seriozitatea cu care acesta a înțeles să răspundă provocărilor noii funcții.

În aceeași categorie, a cărților scrise ca urmare a directivelor politicii imperiale, se înscrie și *Catehismul cel mare*, o scriere de tip culegere, care nu reflectă la Șincai, în ciuda formației sale teologice, o operă originală scrisă din convingeri lăuntrice, ci mai degrabă un răspuns, în manieră proprie și conformă noilor atribuții, la imperativele momentului, spre realizarea binelui de obște. Prefața lucrării este edificatoare în acest sens: „[...] *alta nu era înapoi fără numai să mă apuc să fac și să tipăresc Cărțile cele poruncite pentru folosul și procopsala numitelor Școale. Dreptaceia iată m-am apucat și am făcut Catehismul acesta, în care, cât mi-a fost cu putință, am cuprins, sau să zic așa, am strâns și am grămădit pe scurt la olaltă toate Dogmele și încheieturile Crediinței cei adevărate, toate Deregătorile Creștinești și toate obiceiurile Besericei Răsăritului, care mi s-au văzut a fi Pruncilor (pentru carii s-au și făcut această Carte) mai de lipsă a-le învăța și a-le ști; căci toate a-le înbulzi nu le-am putut, mai virtos pentru aceia, ca nu cumva făcându-se Carte mai mare, prețul încă să i se suie, și dintr-aceia inese se nască pricină, pentru care cei seraci, de carii mai mulți se află în neamul nostru se nu ș-o poată cumpăra*”²⁸.

În aceeași direcție se înscrie și cursul de 6 săptămâni organizat la Blaj, după normele imperiale în ceea ce privește pregătirea învățătorilor care urmau să funcționeze în școli.²⁹ Seriozitatea examinării,

²¹ „[...] *Am conceput de folos multe în școli românești./Care, în ierni câte șase ori doua-mi dădai osteneala./Nu doar să crească, ci și să-aibă temei mai adânc*”, în Chindriș 1988-1989, p. 412.

²² Snagov 1973, p. 297, p. 309, p. 313, p. 317, p. 361, p. 365, p. 429.

²³ *Ibidem*, p. 309.

²⁴ Lista manualelor, în Tomuș 1965, pp. 55-57; Ghibu 1975, pp. 55-62.

²⁵ Pipoș și Todor 2005.

²⁶ Chindriș 1988-1989, p. 412.

²⁷ Albu 1944, pp. 260-275; Protopopescu 1966, pp. 113-128; Tomuș 1965, pp. 54-58.

²⁸ Bianu și Hodoș 1910, tom. II, pp. 281-282.

²⁹ Ilarian 1869, p. 90; Albu 1944, p. 256; Tomuș 1965, p. 60.

eliberarea unui certificat standardizat, inspecția obligatorie a învățătorilor numiți sunt măsuri care deja sistematizează învățământul unit în direcția producerii de cadre corespunzătoare noilor exigențe ale politicii imperiale, care tinde să devină constantă. Inspecțiile (*vizitațiile*) realizate de Șincai în anii 1783-1784, 1786, 1790³⁰ au constituit un prilej de informare a autorităților despre situația reală din teritoriu, despre imperfecțiunile sistemului de învățământ românesc care atunci creștea. Aprecierile contemporanilor la adresa funcționarului Gheorghe Șincai sunt dovezi în acest sens.³¹ Funcționând în interiorul unui sistem, ar fi eronat să atribuim meritele – în ceea ce privește stadiul la care a ajuns învățământul românesc unit la finalul secolului al XVIII-lea – unui singur om. În ciuda conflictelor, care au un substrat personal între Șincai și Bob, episcopului nu i se pot contesta meritele și eforturile făcute în aceeași direcție, a ridicării învățământului elementar, ca cea mai solidă bază a unei educații generalizate în toată dieceza pe care o conducea.

În mod indiscutabil, creșterea cantitativă și calitativă a învățământului românesc din Transilvania în secolul al XVIII-lea, atât cel unit, cât și cel ortodox, a constituit un deziderat major, în deplină consonanță cu principiul iluminist al ridicării prin cultură. Pe aceste coordonate, perioada directoratului lui Gheorghe Șincai (1782-1794) a constituit etapa în care politica imperială de omogenizare și uniformizare a actului educației s-a făcut cel mai bine simțită prin bogata activitate de redactare a manualelor școlare. În ceea ce privește aspectul numeric al creșterii învățământului românesc, trebuie să avem în vedere un contur realist al funcționarului imperial, care a acționat din interiorul și în limitele unui sistem și care a investit, în primul rând, în latura calitativă a educației, aspect care trebuie să primeze asupra factorului cantitativ.

Abrevieri bibliografice

Albu 1944	Nicolae Albu, <i>Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800</i> , Blaj, 1944.
Bârlea 1948	Octavian Bârlea, <i>Ex Historia Romena: Ioannes Bob. Episcopus Fagarasiensis (1783-1830)</i> , Frankfurt/Main, 1948.
Bianu și Hodoș	Gheorghe Șincai, <i>Catehismul cel Mare cu întrebări și răspunsuri</i> , Blaj, 1783, în Ion Bianu, Nerva Hodoș, <i>Bibliografia românească veche</i> , București, 1910, Tom II.
Bunea 1902	Augustin Bunea, <i>Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau Istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764</i> , Blaj, 1902.
Câmpeanu 2000	Remus Câmpeanu, <i>Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea</i> , Cluj-Napoca, 2000.
Câmpian 2004	Anca Câmpian, <i>Restructurarea învățământului în Imperiul Habsburgic în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Dezbateri și reușite</i> , în „ <i>Libraria. Studii și cercetări de bibliologie</i> ”, nr. III, 2004.
Chindriș 1988-1989	Ioan Chindriș, <i>Poezia lui Gheorghe Șincai</i> , în „ <i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj</i> ”, nr. XXIX, 1988-1989.
Chiorean 2006	Ioan Chiorean, <i>Politica școlară a Guberniului și Dietei Transilvaniei în Epoca Luminilor</i> , în „ <i>Studia Universitatis Petru Maior Historia</i> ”, nr. 6, 2006, pp. 71-83.
Ghibu 1975	Onisifor Ghibu, <i>Din istoria literaturii didactice românești</i> , București, 1975.

³⁰ Tomuș 1965, p. 61; Albu 1944, pp. 258-259; Protopopescu 1966, p. 181.

³¹ Certificatul eliberat la cererea lui Gheorghe Șincai de către inspectorul-șef al școlilor naționale Lethenfeld și acela din partea clerului greco-catolic din dieceza Făgărașului, semnat de protonotarul Demetriu Caian în 1792, în Chindriș 1988-1989, pp. 429-430.

- Ilarian 1869 Alexandru Papiu-Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca [Discurs de recepție la Academie cu răspunsul lui George Bariț]*, București, 1869.
- Mârza 1978 Iacob Mârza, *Școală și națiune. Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale*, Cluj-Napoca, 1978.
- Mălinaș 1984 Ioan Marin Mălinaș, *Situația învățământului bisericesc al românilor în contextul reformelor școlare din timpul împărătesei Maria Tereza (1740-1780) și al împăraților Iosif al II-lea (1780-1790) și Leopold al II-lea (1790-1792)*, Viena, 1984.
- Pipoș și Teodor 2005 Gheorghe Șincai, *Îndreptare către Aritmetică*, [ediție Corina Pipoș, Ion Teodor], București, 2005.
- Popa 1932 Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, 1932.
- Protopopescu 1966 Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805*, București, 1966.
- Pușcariu 1897 Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă*, tom II, Sibiu, 1897.
- Snagov 1973 Ioan Dumitriu Snagov, *România în arhivele Romei (Secolul XVIII)*, București, 1973.
- Stanciu 1977 Ion Gheorghe Stanciu, *O istorie a pedagogiei universale și românești*, București, 1977.
- Stanciu 2003 Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini. Petru Maior (1760-1821)*, Cluj-Napoca, 2003.
- Stepan 1973 Elena Stepan, *Introducerea limbii germane ca limbă oficială sub Iosif al II-lea și urmările ei în cancelariile transilvane*, în „Revista arhivelor”, nr. 2, vol. XXXV, 1973.
- Tomuș 1965 Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, București, 1965.